

HELLER ÁGNES

Nietzsche

RADIKÁLIS FILOZÓFIA: HARMADIK ELŐADÁS*

Amit Feuerbach a XIX. század első felében, ugyanazt jelentette Schopenhauer a XIX. század második fele gondolkodói és művészei számára. Feuerbach a forradalom előtti korszakban nem keltette fel a közönség érdeklődését. Schopenhauer magántanárként működött Berlinben Hegel mellett. Míg Hegel előadásain még a plafonon is lógtak, addig ő üres termeknek adott elő. A forradalmi hullám elültével azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A forradalmi utópiákat felváltotta a másnaposság, a kétségbeesés és a pesszimizmus. Beköszöntött az úgynevezett „dekadencia”. S vele a mindaddig visszhangtalan Schopenhauernek közönsége támadt. Jó példa erre, hogy Richard Wagner 1850 előtt Feuerbach hatása alatt állt, a forradalmi hullám leülepedése után pedig Schopenhauer befolyása alá került. S ahogy a Feuerbach-hatás legnagyobb szülöttének Marx számít, úgy Schopenhauerének pedig Nietzsche.

S mindketten hamar átlépték ihletőik árnyékát.

Ahogy Feuerbach Hegelt fordította a visszájára, azonképpen Schopenhauer Kantot. Felhasználta Kant felvilágosító rendszerének struktúráját a felvilágosodás-ellenesség számára. *A világ mint akarat és képzet* című főművében megőrizte az akarat transzcendentális szerepét, azonban nem a szabadakarat-követést, hanem annak tagadását: az attól való megszabadulást, a *kvietizmust* hirdeti. A kereszténységgel szemben egyfajta buddhizmus felé fordul: a *nirvánát* állítja szembe a szabadsággal. Véleményem szerint néhány tanulmánya sokkal érdekesebb főművénel, különösen azok, amelyek a zenét elemzik.

Ideje most már rátérni magára Nietzschére, már csak azért is, mert egy órában róla beszélni úgy, hogy művét valóban érzékeltessem, az egyik legnehezebb feladat. Nietzschéről az első előadásokat Koppenhágában Brandes tartotta, aki Kierkegaard-ról az első könyvet írta. Ő fedezte fel a kettőjük közötti filozófiai testvériséget, noha a két filozófus nem ismerte egymást.

Van marxizmus és van egzisztencializmus (ahogy van freudizmus is). Azonban nincsen olyan jelentős filozófus, aki egész filozófiáját Nietzschére vezetné vissza,

* A sorozat első kötetét, *A filozófia rövid története gólyáknak, I. Az ókor-t* 2016-ban adtuk ki. Ezek szerint 2014-ben kezdődhetett a készítése. Egy-egy kötet kihozása két évet vett igénybe. Ágnes egy-másfél évig írta. (Egyéb utazásai, előadás-meghívásai s azokra tanulmányokkal készülés közben.) Az impresszumok szerint a második kötet – *Középkor és reneszánsz* – már a következő évben, 2017-ben látott napvilágot. Lehet, az anyaggyűjtéssel már készen állt? S bizony, az *Újkor* 2018-ban jelent meg, az április végén tartott Könyvfesztiválra. A sorozat befejezését nem egyszer sürgettem, próbáltam lebeszélni arról, hogy megtörje a folyamatos munkát egy konferencián való részvétel kedvéért. Leginkább azért, mert talán megsejttem a befejezetlenség fenyegetését. Vajda Misu, akit próbáltam rávenni a töredékben maradt mű kiegészítésére, azzal vigasztalt, hogy felesleges – a jelenkori filozófiát nem lehet az előző három kötet struktúrájában megírni, mert a filozófia egységes fejlődése megtört. Azaz: Ágnes végül is befejezte a nagy művet. (A kiadó, sajtó alá rendező, Kőbányai János jegyzete)

vagy akár őt tekintené legfőbb mesterének. Nietzsche ugyanakkor nemcsak kortársaira, hanem majdnem az egész őt követő generáció világvégére lesz hatással. Írókra, zeneszerzőkre, az akkor születő társadalomtudományok művelőire, pszichológusokra, politikusokra, az európai értelmiségre általában. Richard Strauss a *Zarathusztra*-könyvre komponált zenét, G. B. Shaw *Ember és felsőbbrendű ember* címen írt drámát. Megítélésében az ellentétek nem találkoznak. Van, aki a fasizmus előfutárának tartja, s van, aki nagy európainak, akad, aki nihilistát lát benne, s nem különben olyan is, aki a nihilizmus leleplezőjének tartja. Mindenki hivatkozhat rá, de senki sem hivatkozhat minden művére, legkevésbé pedig minden mondatára. Abban azonban mindenki megegyezik, hogy sem kora világának, sem kora kereszténységének nem volt barátja. Ebben azonban, mint tudjátok, nem állt egyedül, hanem osztozik kora minden jelentős gondolkozójával. Mindebben nem a *mit*, hanem a *hogyan* kérdése a legfontosabb. Megpróbálom inkább azt érzékeltetni, hogy miben egyedülálló.

Csak megemlítem, hogy Nietzsche nemcsak filozófiai könyveket írt, hanem verseket is és zenét is szerzett.

Nietzsche főművének, a szerzővel egyetemben az *Imigyen szóla Zarathusztrát* tartják. Bár én nem osztom ezt a közvéleményt (a filozófiában; s nemcsak ott, korántsem a leghatásosabb a legjobb), mégis e szerint fogom beosztani azt előadást, azaz igyekszem előbb a *Zarathusztrát* megelőző, majd az azt követő műveket, amennyire ez lehetséges, röviden bemutatni. Egyes Nietzsche-értelmezők a *Zarathusztrával* záruló korszakot tartják Nietzsche filozófiai fénykorának, mások az utána következőket. Vezérfonalam ebben maga Nietzsche. Rövid élete vége felé *Ecce homo. Hogyan lesz az ember azzá, ami* című önéletrajzában, vagy inkább önértelmezésében, tíz művéről emlékezett meg. Ebben a tíz műben „van” az ő élete. Úgy hiszem, azonnal felismeritek a címben „az egzisztencia filozófiáját”. Nietzsche nem alapozta meg ezt a filozófiát, hanem ő is megélte. Nos, én pontosan a Nietzsche által említett tíz művet fogom Nektek sorrendben bemutatni.

Azonban mielőtt még erre rátérnék, adok Nektek egy kis előzetes tájékoztatót Nietzsche olvasásához. Műveinek nagy része epigrammák sorozata, de ebben, mint tudjátok, nem áll egyedül. Nietzsche ugyanakkor az a kisfiú, aki mindig újra kimondja a különböző királyokról, hogy azok meztelenek. Akkor is ezt teszi, ha az a bizonyos király véletlenül öltözetben jár. Mert akkor is, mindenkor, felpiszkálja az olvasóban a kérdést: mit takar ez a ruha? Miért van rajta éppen ez a ruha? Minden filozófus minden mondata különbözőképpen értelmezhető. De Nietzsche olyan filozófus, akinek számtalan mondata ellentétes állításokként is (A nem A) egyaránt interpretálható. Ő a maga polgárpukkasztó módján gondolkozni valókat szór elibünk – harcosan, komolyan, patetikusan, néhol retorikusan, s olykor iróniával. Ha találkozok olyan Nietzsche-fogalmakkal, illetve -szereplőkkel, mint „felsőbbrendű ember”, „ugyanannak örök visszatérése”, „szőke bestia”, „kalapáccsal filozofálni”, ne azonítsátok ezeket a mondatokat Nietzschével. Mert valóban ő, de mégsem ő mondta. Mivel ő egyetlen idézhető mondatával sem azonosítható, akárhogy találta fejen a szöveget az egyik vagy másik értelmező szempontjából. Nietzsche egy bizonyos személyiség, s nem akármilyen személyiség, világlátása.

Hadd kezdjek tehát hozzá.

Nietzsche egy evangélikus lelkész fia volt, apja korán meghalt. Az okos fiút szintén lelkészi pályára szánták, ő végül klasszika-filológusnak készült. Ő volt a radikális filozófusok közül az egyedüli, aki filozófusként határozta meg magát. Mint klasszika-

filológus kezdett a bázeli egyetemen tanítani. Erre magát alkalmatlannak érezve, visszavonult. Baráti viszonyba került Richard Wagnerrel, aki nagy mértékben inspirálta első munkáit, mígnem később szakított vele. Magányban élt, egy idő után egy Sils Maria nevű alpesi községben, illetve itáliai városokban. Korán támadtak rajongói, elsősorban Lou Salomé (később Freud rajongója), akit állítólag feleségül akart venni. Rajongói között volt egy fiatalember is, akit Gastnak nevezett, s aki magántitkára lett. Egész életében kízó fejfájásokkal, neurózissal és depresszióval küszködött. 1889 telén, Torinóban elborult az elméje, s ettől kezdve, a következő tíz évben, sem dolgozni, sem magáról gondoskodni nem tudott. Anyja, majd nővére Elisabeth Förster-Nietzsche, gondozta. Az utóbbi férjével együtt rasszista, antiszemita volt, s nagyban hozzájárult fivére művének meghamisításához. E hamisítások közül legismertebb Nietzsche állítólagos, soha meg nem írt könyvének, a *Wille zur Macht* kiadása. Nővére Nietzscht ezzel és mással is, eszközzé tette a náci kezében, ahogy majd Lenin teszi Marxtot eszközzé a bolsevizmus kezében. Az eddig bemutatott radikális filozófusok közül egyedül Kierkegaard menekült meg az efféle politikai használattól, azzal, hogy kizárólag az egyes „egzisztálóhoz” fordult.

Thomas Mann *Doktor Faustus* című regénye főhősének, Adrian Leverkühnnek, alakját Nietzscheről (is) mintázta. Ajánlom, hogy ezért is, meg másért is, olvassátok el ezt a regényt.

Kezdjük tehát a Nietzsche által felsorolt műveket, sorban. (De egyiket sem a kései Nietzsche saját értékelése szempontjából. Ha az érdekel, olvassátok el az *Ecce homót*.)

A tragédia születése a zene szelleméből.

Már ebben az első, közismert műben is tetten érhető az a néhány alapgondolat vagy alapézés, ami Nietzsche változatos, sziporkázó, idézésre alkalmas, ezerféleképpen értelmezhető és kísérleti mondatait egész munkásságában végigkíséri.

Egyedül a művészet igazolja a világ létezését, hogy csak a művészet metafizikai – ez az egyik. A görögség dionüszoszi „oldalának”, a pesszimista, a tragikus görögségképpnek középpontba állítása, az őt megelőző korok görögség-értelmezésével szemben – ez a másik. A dionüszoszinak a zenével való asszociálása – ez a harmadik. Hogy a racionalizmus (Euripidész tette tönkre a tragédiát és Szókratész volt a csábítója) dekadencia, kultúraellenes – ez a negyedik. Továbbá ugyanennek a Szókratésznek Platon Szókratészával való szembeállítását – ez az ötödik. Ezekre a gondolatokra oly sokszor fog Nietzsche rátérni, hogy majd a maguk helyén fogom röviden bemutatni őket.

Még egy dolgot említenék meg előjáróban: minden XIX. századi radikális filozófia közös vonása, hogy lebontja a metafizika épületét. Hárman közülük (Marx, Nietzsche és Freud) elsősorban az épület hierarchiáját fordítja meg. „A lét határozza meg a tudatot”, mondja Marx, „az ösztönöket megrontja a ráció” – mondja Nietzsche, „a libidó vagy az »Es« (Ösvalami) az emberi élet alapja”, ez Freud gondolata. Azaz a „magasat” felváltja a „mély”. Mi van ott a mélyben? A hierarchiát kereső radikális filozófusok a „magas” helyett a „mélybe” néznek. A „mélyben” keresendő az igazság, ha egyáltalán van ilyen. Ezért is volt olyan könnyű számos későbbi gondolkodónak eklekticizmus nélkül összekapcsolni őket. Valaki nem követheti együtt és egyszerre Kantot és Hegelt, de nyugodtan követheti egyszerre Marxtot, Nietzscht és Freudot.

Kedves Hallgatóim, hadd térjek ki végül egy igen hosszú és gondolatgazdag könyv, *A tragédia születése a zene szelleméből* néhány elméleti javaslatára. Nem arra,

hogy a tragédia valóban a zene szelleméből és pontosan így született meg, mert bizonyára nem. Nem is így kell olvasni ezt a művet, hanem művészetelméletként és filozófiakritikaként.

Nem kétséges, hogy a görögség (azaz Athén) két nagy műfajt talált fel: a tragédiát és a filozófiát. Arisztotelész számára a két legközelebbi rokont. Hegel, mint láttátok, ennél már óvatosabb, hiszen a filozófia később jön, szürkét szürkére fest. Nietzsche, radikálisan, még tovább megy egy nagy lépéssel: a filozófia nemcsak később jelent meg, mint a tragédia, hanem a művészet ellensége, megölte a tragédiát. A zene az egyik oldalon, a tragédia születésének bábája, a filozófia a másik oldalon, annak gyilkosa, sírásója. Kedves Hallgatóim, Ti ezt hogyan látjátok?

A művészet két elve – így Nietzsche – a dionüszoszi és az apollói, mint nő és férfi, örök harcban állnak egymással. A két művészetistenség közül az egyik a képet, a másik a zenét testesíti meg. A „művészet”, az egyetlen metafizika, köti össze a kettőt: az álmot egyrészt s a bódulatot (*Rausch*) másrészt. Az előbbi, a szépművészet és részben a költészet, a látszat birodalma, ahol a szem olyan, mint a nap (Goethe: *Sonnenhaft*). A dionüszoszi, a beethoveni „öröm” ábrázolhatatlan, az ember összeolvad a másik emberrel, mintha letépnénk Maja fátylát. Az ember maga válik műalkotássá, természetté, az eggyel való egyesülés bódulatában. Homéroszban csúcsosodik ki az apollói, a tragédiában a dionüszoszi princípium. Az apollói zene dór, azaz architektonikus, míg a dionüszoszi a dithyrambus.

Az olimposzi varázshegy (*Zauberberg*) gyökere a rettenet, a lét borzalma, a Moira forrása. Mi ment meg az akarattól (a Schopenhauer értelmezte akarattól)? A művészet azzal, hogy a borzalmas és az abszurd undorát képekké formálja, melyek között lehetséges élni. A fenséges a borzalom művészi megkötése, míg a komikum az abszurd undoráé. Kedves Hallgatóim, mint látjátok, Nietzsche itt tesz egy műfajelméleti javaslatot.

A tragédia kórusa dionüszoszi, s minden hőse (Prométheusz, Ödipusz stb.) Dionüszosz maszkja. A görögök nem túrtek meg individuumot a tragédiában. Ennek Euripidésszel vége szakadt – írja Nietzsche. A közönség felment a színpadra (azaz megjelent az individuum a tragédiában). Kiúzta a dionüszoszi elemet a *Bakkhánsnők*ben. Maga Euripidész is maszk volt: de nem Dionüszosz, hanem Szókratész maszkja. Nála mindennek érthetőnek kellett lennie – ez az esztétikai „szókratizmus”. A tragédia és a teoretikus világszemlélet között évezredes harc dúl. Az egyik a pesszimizmus, az utóbbi az optimizmus szellemét sugározza. A modern dráma nem tragikus, az olyan fogalmak, mint az „emberi méltóság”, tragédiaellenesek. A kortársi opera is az.

Kedves Hallgatóim, mint nem egyszer említettem, egyetlen filozófus sem tudja teljesen elkerülni, hogy Szókratészhoz valamilyen módon „viszonyuljon”, méghozzá eszméihez és személyiségéhez egyaránt, mivel a kettő együtt volt Szókratész. Nietzsche nehezen tudta magának ezt a kérdést megoldani. Szókratész személyisége vonzotta, racionalizmusát méregnek tartotta. Ebben a könyvben, illetve ezen a helyen praktikus pesszimizmaként, de elméleti optimistaként mutatja be, aki a tudományos örület ösztönétől vezetettve hitt a dolog megmagyarázhatóságában, s elítélte a tévedést. A művészt megfordíthatja-e a tudomány ösztöne? Eljön-e a „zenélő” Szókratész? Kedves Hallgatóim, már ebből is láthatjátok, hogy milyen erős volt Nietzscheben (ahogy Marxban is) az eszkatológikus vízió igénye.

Hogyan születhet újjá a tragédia? Megint csak a zene szelleméből. (Schopenhauer szerint, folytatja Nietzsche, a zene az akarat nyelve.) A görög szellemnek a német

szellem által való újjászületésétől, a mítosznak a zene „orgiasztikus” hatásával való párosításából, ahogy ez Wagnernél történik (*Trisztán és Izolda*). A tragédia újjászületésével újjászületik a tisztán esztétikai (az etikától meg nem fertőzött) közönség is, mely a legrosszabb világ létét igazolja. Ez a zenei disszonancia „emberré válása”, minthogy az ember nem más, mint disszonancia, amit Apolló a szépség fátylával igyekezett eltakarni.

A következő mű, melyet az *Ecce homo* című önéletrajz-félelésben Nietzsche megemlégett, a *Korszerűtlen elmélgedések*, összesen négy van belőlük. (A „korszerűtlen” jelzőt Nietzsche ugyanúgy pofonnak szánta, ahogy Kierkegaard a „tudománytalant”.) A négy közül az első David Straussról szól, a második a történetírás hasznáról, illetve káráról az élet számára, a harmadik Schopenhauerről mint tanítóról, a negyedik Wagnerről Bayreuthban. A következőkben csak a másodikról fogok Nektek beszámolni. Wagnerről majd lesz szó később. A másik kettőt jelentéktelennek tartom.

Tehát *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* – azaz: *A történetírás haszna és kára az élet számára*. A cím igazolni látszik számos, Nietzsche-értelmező gondolatát, mely szerint Nietzsche számára ettől az írástól kezdve mindennek a mértéke az Élet.

Az állat történelem nélkül él, az ember azonban a történelem, a múlt súlya alatt. Az „egyszer volt” súlya alatt. A történelmi és a nem történelmi egyaránt szükséges egy ember, egy nép, egy kultúra egészsége számára. Kedves Hallgatóm, erről mi a Ti véleményetek? Ahogy Goethe szerint a cselekvő mindig lelkiismeretlen (*Gewissenslos*), úgy nem ismerő is (*Wissenslos*). Emlékezni s az idegen gondolatokra nem emlékezni egyaránt életkérdés. Senki sem teremthetne újat és nagyot feledés nélkül. Létezik ugyanakkor egy „történelemfeletti” szempont is, de csak ott s azoknál, akik nem akarnak részt venni a történelemben, sem mint cselekvők, sem mint szenvedők, akik nem kérnek több részt a történelemből. A történelemfeletti emberek számára a világ minden pillanatban kész, azaz halott lesz. Ő (Nietzsche) most a történelmi emberekről beszél, azokról, akiket a múltba vetett pillantás a jövő felé irányít, akik a jövőbe vetik reményeiket. Akik tanulni akarnak a történelemből, s nem veszik észre, hogy történelemellenesek, hiszen nem a megismerés, hanem az élet inspirálja őket. (Kedves Hallgatóm, talán emlékeztek még Hegel mondására: „csak egyet tanulhatunk a történelemből, hogy soha semmit sem tanultunk a történelemből”?)

A történelem mint tudomány, nem fontos az élet számára. A történetírás, amennyiben az élet szolgálatába áll, sosem válik tiszta tudománnyá, egyfajta matematikává. A kérdés most az, hogy szüksége van-e az egyénnek, egy népnek, egy kultúrának egyáltalán történetírásra? A túl sok történelem ártalmas, de a túl kevés is az. Háromféle szükségletet elégíthet ki a történetírás: a cselekvés, a megörökítés és a felszabadulás szükségletét. Így aztán háromféle történetnézet létezik: a monumentális, az antikvárius s a kritikai. Az első a hősiesség, a nagyság kultuszát táplálja, példaképekkel népesíti be az emlékezetet, ami a fanatizmushoz vezethet. Akik a jelenben nagyot akarnak, azokat a monumentális történetírás inspirálhatja. A második fajta történetnézet hívei a régi világ emlékeinek megőrzésén fáradoznak, ápolják a házak, a városok, szokások szellemét. Efféle láz fogta el az itáliai reneszánsz embereit, mikor az ősi görög és római világ nyomai után kutattak. Őket az a veszély fenyegeti, hogy minden, ami régi, egyaránt értékes lesz számukra, s ez gyűjtőszendélyhez vezethet. A harmadik fajta történetnézet a kritikai. Ez időről időre megtöri a hagyományt, hogy világát életképpé tegye. Ezt azzal éri el, hogy a múltat bíróság elé állítja és

elítéli. Nem az igazság ítélkezik itt, hanem az élet. Akik az élet nevében ítélkeznek, veszélyes időkben élő veszélyes emberek. Új múltat fabrikálnak a régi helyett maguknak. Velük is ugyanaz fog történni, mint elődeikkel.

Kedves Hallgatóim, mint látjátok, Nietzsche elismeri, hogy mindhárom fajta történefffelfogás az életet szolgálja, ki-ki a maga módján. Mindegyiknek megvan a maga veszélyzónája. De egyik sem káros az életre. Hol van akkor a kár? A történettudományban és a történetfilozófiában. Ezek károsak az életre.

Nietzsche itt belekezd a modern kultúra kritikájába, s ez végig fogja munkásságát kísérni. Csak egy-egy gondolatot emelek ki ebből a radikális gondolatszonátából. Nincs többé individuum, pusztán általános ember. Senki sem él már filozófiailag. A filozófia az általános tudományos tudás részesévé vált, a filozófus, a gondolkodó, az író és a beszélő géppé. Objektivitás, igazságosság a jelszavak. De az igazságot kevesen szolgálják, mint igazságot, mert akarat kell az igazságossághoz, ez pedig irtózatoss szenvedéssel jár. Sok jelentéktelen igazság létezik, melyek nem követelnek önfelelődozást, csak a megismerés hideg démonát szolgálják. A múlt objektív értelmezése trivialitáshoz vezet. A bírónak magasabban kell állnia, mint a megbírálnak. Az utolsónak érkezett vendégeknek az utolsó helyeket kell elfoglalniuk. S ti az első helyet vindikáljátok magatoknak? A múlt mondása (*Spruch*) mindig egy orákulum mondása, így csak a jövő építészeként, a jelen ismerőjeként, fogjátok tudni megérteni. A pusztá megismerés gyökértelessé változtatja a jövőt azzal, hogy elpusztítja az illúziókat. A történelmi igazságosság, ha van ilyen, egy rettenetes tény, mert aláássa a jelen életet. Már Mozartot és Beethovent is történelmi tárgyá változtatják! A bíró megsemmisítő (szójáték: Richter, Vernichter). A vallás is ezt teszi.

A könyv 8. pontja Hegelt veszi kritikái tűz alá. Többek között mint a keresztény világvege filozófiai változatát. Eszerint az egész múltat ismernünk kell, mert későre jár ahhoz, hogy valami jobba kezdjünk. Amit korábban az egyház tett, megteszi most a tudomány. Az a bizonyos (hegeli) Isten, aki a történelemben járkal, a történelem szülötte. A történelem hatalma a jelen bálványimádása, ennek a bálványnak mondja ki (Hegel) a boldogító igent. Semmit sem szeretni, mindent megérteni. A tények hatalma, a valóság zsarnoksága. Az „így van” helyébe az „így kell, hogy legyen” lépjen. Kedves Hallgatóim, mit gondoltok minderről? Ha választani kell, kinek az oldalán álltok?

Vajon a mi korunk elsőszülött-e? Folytatja a kérdezősködést. Bizzuk rá magunkat a „világfolyamatra”? Ti, a tizenkilencedik századi túl büszke Európaiak, őrjöngtök! Tudásotok nem tökéletesíti a természetet, hanem megöli a ti természeteteket. Tönkretettétek az alapokat, eltávolítottátok a támaszpontokat, egy filozófia paródia tollára valók vagytok. Ha a történelemnek törvényei vannak, akkor ezek a törvények semmirevalók. Összetévesztitek a minőséget a mennyiséggel! Nos, a tömegek vagy a nagy emberek elmosódott kópiái, vagy a nagyságnak való ellenállás képviselői, vagy a nagyok pusztá eszközei. A nagyságot pedig nem lehet az eredményességen mérni.

Mi lett a historizmus „eredménye”? Cinizmus ironia helyett, szkepszis büszkeség helyett, a gyenge személyiség jellemzői. Ebben a szellemben működik a pedagógia is. A diákok fejét hatalmas haszontalan tudásanyaggal tömik. Az élet megbetegedett, s a történetiség mérgének ellenmérge: a történeten kívüli és a történelemfeletti, azaz az „örök”: a művészet és a vallás.

A fiatalság úgy menthető meg, ha megint az a három történetnézelmélet fog uralkodóvá válni, melyek segítik, szolgálják az életet, azaz hasznára vannak. Mikor az

istenek meghalnak, még mindig megmarad a művészet, a kultúra, azaz az élet, a gondolkodás, a látszat és az akarat is – egyben.

Az *Ecce homo*ban megemlített gondolatokból, aforizmákból, értelmezésekből álló kötetek: az *Emberi, nagyon is emberi* két része, a *Hajnalpír* és *A vidám tudomány*. Az aforizmak cseppet sem véletlenszerűen követik egymást, hanem koncepciók alapján, tematikailag vannak egymásba szerkesztve, beszélgető viszonyban vannak egymással. Mindenki, minden témában, megtalálja bennük az őt leginkább megrázó, megnevetető, elgondolkoztató idézetet. Részletesebben csak a *A vidám tudomány*ról fogok beszélni. A korábbiakból csak néhány olyan gondolatot emelek ki, melyek ott jelennek meg a legpregnansabban. Ti, kedves Hallgatóim, ha kedvetek és időtök van, mind elolvashatjátok. Nietzsche népszerűségének egyik titka, hogy gondolatai minden gondolkozó, nyitott elméjű ember számára érthetőek, és sokféle következtetésre alkalmat adóak. Ez a titka néhány gondolata veszélyes értelmezésének is.

Az előbb felsorolt művek annyiban tartoznak egymáshoz, hogy hasonló szellemet sugároznak: játékosabbak, ironikusabbak, kevésbé retorikusak, s ugyanakkor kevésbé vezetnek végig egy uralkodó gondolatot a későbbieknél. Nietzsche esetében lehet választani. Van, aki ezekre a művekre esküszik, s van, aki a későbbiekre, van, aki *Zarathusztrára*.

Az *Emberi, nagyon is emberi* című könyv alcíme: szabad szellemeknek ajánlott könyv. Nietzsche korábbi műveinek „megszólítottjai” a „szabad szellemek” voltak.

Néhány gondolat a könyv I. részének negyedik fő részéből: A művészetben a tökéletlenség gyakorta hatásosabb a tökéletességnél. A zene a modern időkben egyre intellektuálisabbá vált. A művészek minden korban az emberiség vallási és filozófiai igazságainak megtestesítői voltak, mert hittek azok igazságában. Ha az efféle metafizikai igazságokba vetett hit kivész, a művészet soha többé nem fog felvirágozni. Talán sosem volt a művészet olyan mélyen átél, mint manapság, amikor a halál mágiája veszi körül. A nap már lement, de életünk egét még megvilágítja, holott már nem látjuk.

(Már ez a kis kószoló is példázza Nietzsche beállítását az „abszolút szellem” világhoz. A görögség a példakép, a művészet magasabb rendű a vallásnál és a filozófiánál, a nagy művészi alkotás a voltaképpeni metafizika. Ma a művészet alkonyának világát éljük. Kedves Hallgatóim, Ti is így látjátok?)

Az I. könyv ötödik fő részéből: A tudomány annak, aki keres és műveli, nagy gyönyörűség forrása, de annak, aki eredményeit megtanulja, igen kevésbé. A megismerés öröme.

A hatodik fő részéből: A barátághoz is tehetség kell. Kétféle embernek van tehetsége a barátsághoz. Az egyik élete felmenő pályájának minden szakaszában megtalálja az ahhoz illő barátot, másoknak egyidejűleg több barátja, egy baráti köre van. Egyes embereknek nagyobb tehetségük van ahhoz, hogy jó barátaik legyenek, mint hogy ők jó barátok legyenek. (Arisztotelész óta nem volt filozófus, akinek gondolatvilágában a barátság olyan nagy szerepet játszott volna, mint Nietzschében.) Azt mondhatod, bizonytalan talajon nyugszik a barátság, milyen magányos is az ember! Barátaim, nincsenek barátok! De vannak barátok, csak meg kell a hallgatást is tanulni. Jó okunk van ismerőseinket, a legnagyobbakat is [Wagnert, persze] kevésbé becsülni, de éppen olyan jó ezt magunkra is alkalmazni.

A kilencedik részből: A meggyőződések nagyobb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok. Senki sem hal meg manapság az igazságért – túl sok az ellenméreg.

A II. könyv első fő részéből: A zene minden kultúrába a legkésőbbben érkezik. A vicc: epigramma egy érzés halálára. Minden mesternek csak egyetlen tanítványa van, az hűtlen lesz hozzá, mivel mesterré válik.

A második fő részből (*A vándor és árnyéka*): Ha isten teremtette az embert, akkor saját majmának teremtette. Goethe beszélgetései Eckermann-nal a legjobb német könyv. A nagy stílus akkor jön létre, mikor a szépség győz a rettenet felett. Ír egyszerűen és hasznosan. Minden szónak van egy illata, s ahogy létezik az illatok diszharmonója, úgy a szavaké is. A választékos stílus nemcsak szavakat, hanem a gondolatokat is választja. Láncokban táncolni, még hozzá könnyedén, a könnyedség látszatát keltve, volt a görög költők iskolája. Bachot hallgatva mintha jelen lennénk, amikor Isten a világot teremtette. (Kedves Hallgatóim, itt Nietzsche az agy művészetét a „nagy stílus” művészetének nevezi. Kevés példa van a nagy stílusra a görögök után, mondjuk Shakespeare, Bach, Goethe és – itt még – Wagner, Nietzsche, s ezek után számos zeneszerzőről veti papírra véleményét. Akit ez érdekel, olvassa.) Mi a munka korában élünk. Hogyan lehetséges művészet egy korban, amikor nem léteznek olyanok, akik egész idejüket ennek szentelhetik? Most csak a megkönnyebbülés, szórakozás művészetére van szükség és nyílik alkalom. (Kedves Hallgatóim, Marx számára is alapkérdés volt, hogy a szabadidő ne egyszerűen munkától szabad idő, hanem a művészi tevékenység számára is szabad legyen. Nem volt nehéz a XX. századi kultúra kritikusaiknak mindkét forrásból táplálkozni.) Mind a klasszikus, mind a romantikus szellemeknek van jövővíziójuk, az előbbieknél koruk erejéből, az utóbbiaknak koruk gyengeségéből fakadt.

Kedves Hallgatóim, folytatom a „mazsoláztatást” a *Hajnalpírral* (*Morgenröthe*). Az aforizmák témái: a morális előítéletek. Mivel ezekről még két későbbi műben is bőven lesz szó, néhány gondolatra szorítkozom.

Az első könyvből: A művelt emberek azt hiszik, hogy tudják mi a jó és a rossz. Tévedésük, hogy ők ezt jobban tudják, mint mások bármely más időben. A „nyers” népek erkölcsi szokásai olykor teljesen értelmetlenek, funkciótlanok. De jobb egy értelmetlen erkölcsi szokás, mint a semmilyen. Az erkölcsi szokások (*Sitte*) korábbi generációk tapasztalatait rögzítik. Jónak vagy rossznak fogalma ekkor annyit jelentett, mint egy szokást betartani vagy megszegni. Ösztönöket változtattak morális ére nyekre, illetve bűnökké, mint a gyávaság, az alázat vagy az irigység. „Ismerd meg önmagadat” – ebben áll az egész erkölcsi tudomány. Végeredményben minden dolog megismerésével az ember önmagát ismeri meg.

Mivel az itt nagy teret elfoglaló kereszténység-kritika és az Istennel való állandó számotvetés végigvonul Nietzsche egész munkásságán, nem térek ki rá. Ugyanez mondható arról, amit a könyv második részében a morálról ír. Akit érdekel, olvassa el. Csak a Kant-féle „gyakorlati ész posztulátumaira” tett ironikus megjegyzésre hívnám fel a figyelmeteket, amikor ezt Nietzsche Kant másra vonatkozó szavaival „a kereszténység eutanáziájának” nevezte. Továbbá arra, amikor megjegyzi: nem igaz, hogy nem vagyunk felelősek álmainkért – leginkább álmainkért, az éjszakai költészetért vagyunk felelősek, vagy, ha nem, akkor, mint Ödipusz mondta, nappali tevékenységünkért sem vagyunk (nincs szabad akarat). Továbbá arra hívnám fel a figyelmeteket, hogy Nietzsche szemében a legfőbb, vagy inkább egyetlen, ére ny „az előkelőség”. Miben áll az előkelőség? Hűség, nagyvonalúság, a jó hírnév ápolása, mindaz,

ami a nemes, előkelő, úri – ebben, a rendi hierarchia örököséként, a modern ember felülmúlja a görögöket. Végső soron Nietzsche mégis elfogadja – egy vonásban – a platóni, azaz társadalmi eredetű morális hierarchiát. Nemes, előkelő (fent) – nemtelen, alantas (lent). Megemlíteném, hogy itt dicshimnuszba kezd az európai zsidóságról, szellemi forrásaik kiapadhatatlanságáról, bátorságukról, az alázat álarcában szenteket felülmúló heroizmusukról. Századok óta azon fáradoznak, hogy megvetendőnek állítsák be a „kiválasztott népet”, miközben ők a legmagasabb dolgokkal törődnek. Piszkos üzleteik gyakorlásával is tisztábbak lettek. Nietzsche azt reméli, hogy egyszer talán az ő szellemiségük fogja meghatározni Európát. (A náci, akik a maguk számára igyekeztek hasznosítani Nietzscht, ezt s az ehhez hasonló passzusokat, persze, nem idézték. Azt is megjegyezném, hogy itt Nietzsche nem a zsidó vallásról beszél.)

Hadd térjek most rá *A vidám tudomány* című, az előbbiekhöz hasonló aforizmagyűjteményre, az utolsó a *Zarathustra* előtt. Bevallom, hogy ebből a korszakból és zsánerekből ezt a művet tartom a legjelentősebbnek, illetve ezt szeretem a legjobban.

A könyv második kiadásához Nietzsche előszót függesztett. Betegségéből való meggyógyulását ünnepli. Csak a nagy fájdalom készíteti a filozófust arra, hogy a mélybe szálljon – maga az Élet válik problémává. S itt jönnek a sokat idézett mondatok. Nem fogunk többé egyiptomi ifjakként abban sürgölődni, hogy felfedjük a fátylat. Mert az igazság akarása (*Wille zu Wahrheit*) a rossz ízlés jele, az igazság szerelmének ifjonti örületén már túl vagyunk. Tapasztaltabbak, vidámabbak, s nem gondoljuk többé, hogy az igazság még igazság marad, ha fellebbentjük róla a fátylat.

A mű öt könyvből áll.

Az első könyvben Nietzsche tovább értelmezi saját etikáját. Az intellektuális lelkiismeret az, ami a legtöbb embernek hiányzik. Ez különbözteti ugyanis meg a „magasabb embert” az „alacsonyabbaktól”. A világot a legerősebb és leggonoszabb szellemek vitték mindeddig előre. Nekik telt örömük az újban, a határsértésben, ők alapították új vallásokat és új morált. (Kedves Hallgatóim, ugye nem felejtettétek el, amit Hegel a rossz világtörténelmi szerepéről mondott?) A szeretet és a bírásvágy motívuma azonos a másik birtoklásával. Valakinek jót tenni, valakinek ártani, ezzel mutatja ki az erő a hatalmát. A magas fáknak ki kell bírniuk a viharokat, erény az, ha magasra nőünk. A gyenge elégedetlen női elégedetlenségében megszépíti az életet, míg az erős elégedetlen megváltoztatja azt. (A nőkről Nietzschnének meglehetősen megvető véleménye van. Ez nem elsősorban a nőkről való igen gyér tapasztalatával, hanem erénytáblázatával függ össze. Ilyen a „férfias” erények csodálója, mint erő, hatalom, harcosság, uralomra, hatalomra vágyás, tettekészség, egészség – szemben a szájalommal, szerénységgel és hasonlók, melyeket mint gyengeséget sugárzó „női” erényeket megvet. Mindezt pszichológusok szokták értelmezni, én azonban az értelmezést rátok hagyom.)

Hadd „ugorjak” a harmadik, leginkább idézett könyvre.

Az ember négy alaptévedése, melyben mindenkor nevelkedett: 1. magát mindig tökéletlennek tudta, 2. tulajdonságokat költött magának, 3. az állattal szemben hamis ranglétrát faragott, 4. mindig új értéktáblát állított magának, melyet örökként tisztelt. Ha e négy tévedés hatását leszámítjuk, akkor vége az „emberiességnak” és az „emberi méltóságnak” is. A morál arra veszi rá az egyes embert, hogy magának csak mint a nyáj (a tömeg) funkciójának tulajdonítson értéket. A moralitás nem más, mint az egyén nyájösztone.

Mindennek alátámasztására vagy akár kétségbevonására Nietzsche a filozófiában szokásos ál-genezistörténettel folytatja. A régi időkben más volt a lelkiismeret-furdalás, mint manapság. Manapság saját tetteinkért érzünk felelősséget. A régieknél semmi sem volt förtelmesebb, mint magukat egyednek érezni. Ízléstelennek számított. Nos, az „altruizmus” ebbe a túlhaladott állapotba vezet vissza. Az emberek összehasonlíthatatlanságáért kell síkra szállni az emberek egyenlőségének dogmája ellen. (Megjegyzem, hogy a kettő elvileg nem mond ellent egymásnak, de azt is, hogy sokan nem így gondolják.)

Most Nietzsche költői módon előlegezi a könyv egyik, máig alapvetőnek tartott kérdését. Elhagytuk a földet, nincs híd mögöttünk, repülj hajónk! A máig is idézett és agyonvitatott gondolat Isten halála. Egy gondolat, melyet mások már előkészítettek. Schiller a görög istenekről szólva gondolkoztat el azon, hogy ha egy kultúra meghal, istenei is vele halnak. Hegel is beszélt arról a bizonyos tengereken visszhangzó kiáltásról, hogy: „A nagy Pán halott!” Heine megjegyezte a templomba siető emberekről, hogy egy halott Istennek áldoznak. Nietzsche elrugaskodik a parttól – nem rébuszokban, hanem kemény kijelentő módban beszél, provokál. Ezért is fűződik mindenhol az ő nevéhez „Isten halálának” gondolata.

(Mielőtt a „tézis” bármely értelmezésére rátérnék, emlékezem korunk – a későbbiekben sorra kerülő – jelentős teoretikusa, Jan Assmann elméletére, melyet magam is osztok. A monoteista vallások abban különböznek a politeista vallásoktól, hogy nem egy bizonyos kultúra szerves részei. Míg a politeista vallások kultúrafüggőek, addig a monoteista vallások minden kultúrában fenn tudnak maradni. Ezért halnak meg a politeizmus istenei, esztétikai tárgyakká válva, s azért maradnak fenn a monoteista vallások minden kultúrában. Ugyanakkor, teszem hozzá: ezekhez a kultúrákhoz alkalmazkodva, ami nem mindig könnyen, sőt, mindig lassan megy. Az ebből levont következtetések akkor is fontosak, ha az alaptétel nem bizonyul tényszerűen igaznak.)

Ajánlom, olvassátok el a 125. pontban megfogalmazott gondolatokat, illetve minielbeszélést, mivel én csak vázlatosan és költőiség nélkül tudom röviden érzékeltetni.

Tehát a bolond ember (*der tolle Mensch*) a lámpával. Hallottatok már arról a bolond emberről, aki fényes nappal lámpával a kezében a piacon szaladgálva kiáltotta: „keresem Istent, keresem Istent!” A körülállók kinevették, de ő szembenézett velük: „Megmondom, hol van: mi öltük meg, Ti és én!” – Létezik még fent és lent? Nem kell most már nappal is lámpát gyújtanunk? Nem érzitek a hullaszagot? Isten halott! Isten meghalt és halott marad. (Azaz nincs feltámadás!) S most jön a csattanó. Ez a tett túlságosan nagy a mi számunkra. Nem kell-e nekünk magunknak istenné válnunk, hogy felérjünk ezzel a nagysággal? Aki majd utánunk születik, e tett következtében egy magasabb történelemben fog élni. Túl korán jöttem, folytatta a bolond, az emberek még nem tudnak róla. A villámlásnak és mennydörgésnek idő kell, fődolog, hogy elindult útjára a kivételes, ritka emberek munkája. A többi vallás pedig maradjon csendben.

Ezt a döntő bejelentést valláskritikai gondolatok követik. Minthogy ettől kezdve az ízlés, nem pedig az érvek döntenek a kereszténység felett. A „bűn” zsidó találmány, a kereszténység elzsidósodott. A görögöknek nem volt bűntudatuk. A zsidók morális zsenik, s így a többieket akárkinél is mélyebben megvetik. A zsidóknak Istenükben ugyanolyan nagy gyönyörúsége telik, mint a franciáknak XIV. Lajosban. Krisztus csak egy zsidó milióban működhetett. Pál apostol rossz szemmel nézett a szenvedélyekre.

Az „isteniben” a szenvedélynélküliséget látta. Szemben vele, a görögök a szenvedélyekbe vetették bizalmukat. (Kedves Hallgatóim, gondolom már megszoktátok, hogy Nietzsche-nél a görögök a „bezzegyerekek”.)

Hadd idézzek végül néhány szellemes mondást a harmadik részből: „Nincs benne semmi irigység, olyan birodalmat akar meghódítani, amelyről addig senki sem tudott.” „Jó és rossz Isten előítélete, mondta a kígyó.” „Melyek az emberek igazságai? Megcáfолhatatlan tévedései.” „Mit mond a lelkiismereted? Azzá válni, ami vagy (tehát hű maradni önmagad megválasztásához).” „Mi számodra az emberiség? Másnak a szégyenkezést megtakarítani.” „S mi az elért szabadság pecsétje? Magad előtt sosem szégyenkezni.”

Most hadd mazsolázzak egy egész kicsit a negyedik és ötödik részből. Mint már volt róla szó, Nietzsche számára fontos volt a barátság, személyesen is és filozófiailag is. A modern barátság nem közismert erény, nincsenek objektív ismérvei. Nietzsche sokszor véletlenszerűséggel vagy sorsszerűségével kapcsolja össze, mint itt a „csillagbarátságról” írtakban. – Arról is elmélkedik, hogy a személyiségnek is meg kell találni saját stílusát. Megkülönbözteti a rövid megszokásokat a hosszúaktól; az előbbi gyakorolja, az utóbbi elveti. Arról is elmélkedik, hogy az ellentmondásnak örülni a nagyság jele, vagy hogy a fájdalomban ugyanannyi bölcsesség van, mint az örömben, vagy hogy szeretni is meg kell tanulni, ahogy zenét hallgatni is. A fanatizmus az egyetlen „akaraterő”, amire a gyengék és bizonytalanok képesek. – Mi, fajban és elődökben kevert modern emberek, mi, jó európaiak, hitetlenek. Ámde valóban hitetlenek vagyunk? Mi hajtja azokat, akik átszelik az Óceánt?

Rátérek a Nietzsche által fő művének tartott *Imigyen szóló Zarathusztrára*. Mi is valójában ez a mű? Az Újszövetség szatírja? Nagy filozófiai kompendium? Műalkotás Zarathusztra főhőssel? Bizonyára mindhárom. Ki ez a Zarathusztra? Zoroaszter, a perzsa isten-próféta? Vagy a prófétának álcázott Nietzsche? Kétségtelenül az utóbbi. De ha valaki, aki egy próféta-isten maszkját viseli, annak prófétaként is kell beszélnie. Nietzsche hangja, illetve stílusa itt nem a régi. Nem egy könnyed, bár nehéz, ironikus, játékos, bár komoly, kötekedő, bár vitára kész, provokáló szabad szellem szólítja meg itt a többi szabad szellemet, hanem a próféta a követőit, azaz felülről lefelé beszél. A stílus retorikussá válik. S ez a retorika a későbbiekben is egyre inkább előtérbe kerül.

Ami Zarathusztra tanításait illeti, ezek többsége megegyezik azokkal, melyeket Nietzsche a korábbiakban már megfogalmazott, de megjelenik néhány olyan új gondolat is, melyek inkább a későbbi műveket fogják jellemezni. A kor és utókor „műveltségét” éppen ezen gondolatok ismerete jellemezte.

Zarathusztra lejön a hegyről, hogy újra emberré váljon. (Kedves Hallgatóim, ha esetleg jártok Iránban, megnézhetitek Iszfahánban ezt a bizonyos hegyet.) A síkon találkozik egy vénemberrel, akinek kijelenti, hogy szereti az embereket és ajándékot hoz nekik. (Az *Ecce homő*-ban Nietzsche azt írja, hogy maga ez a könyv az ő nagy ajándéka az emberiség számára.)

Amikor Zarathusztra a városba ért, imigyen szólott az ott gyülekező néphez: Én az emberfeletti embert (*Übermensch*) tanítom nektek. Az embert felül kell múlni. Mit tettetek azért, hogy túlhaladjátok? Nagy utat jártatok be, míg féregből emberré változtatok, de részben még férgek maradtatok. Az ember egy kötél, melyet az állat és az emberfeletti ember között feszítettek ki. Majmok voltatok, s ma az ember inkább

majomabb minden majomnál. Ne higgyetek azoknak, akik földöntúli javakkal kecsegtetnek.

Kit gyűlölnék az emberek leginkább? Azt, aki az értéktáblákat összetöri. Törjétek szét az értéktáblákat! Test vagyok teljes egészében, semmi más. Az alkotó test alakította a lelket, mint akarátának egyik mezét.

Kedves Hallgatóim, több ezren értelmezték, hogy mi is voltaképpen ez az emberfeletti ember. Tudjuk, hogy harcias, magabiztos, bátor, hogy senkire sincs tekintettel, hogy eltöri az értéktáblákat, egészséges, tehát férfias, s ezért szeretik a nők.

Ha egy percre eltekintünk attól, hogy milyen is ez az emberfeletti ember, rá kell kérdeznünk arra, hogy mi a jelentősége a jövő számára. Meglepődve fogjuk tapasztalni, hogy Nietzsche megismétli a haladás híveinek elvárását egy antropológiai fordulattól. Mert mi más az emberfeletti ember, mint egy vágyott, akart, előkészített antropológiai fordulat szülötte. Csakhogy különböző jövőkhöz különböző antropológiai fordulatokat rendelünk. Ki más ez az emberfeletti ember, ha nem egy új világ megtestesítője? Az egyetlen különég, hogy ennek az új világnak semmi köze ahhoz a jövőhöz, amelyet a felvilágosítók képzeltek el magunknak. Nem az elidegenedés megszüntetése, mint Marxnál, nem az örök béke, mint Kantnál. Milyen jövő az emberfeletti ember jövője, célja? Annyi a válasz, amennyi a válaszoló. Köztük a tipikusakat sorolom fel. Egy rabszolgatartó világ, melyben a szabad emberek a művészetnek élnek. Egy rabszolgatartó világ, melyben a szabad emberek előkelő harcosok, igaz urak. Egy Hobbes-féle állam nélküli „természetes állapot”. Egy kis elit, mely szemben áll a nyáj értékeivel, különálló, magános és ez által felsőbbrendű. Döntsetek Ti!

Hadd segítsék a döntésben Nektek Zarathusztra néhány olyan, gyakran ellentétes alapgondolatával, mely a feltett kérdésre vonatkozik vagy arra vonatkozatható. Tudom, hogy minden mondanásra egy-egy tanulmányt lehetne írni, sokan meg is tették. Ti is vállalkozhattok rá.

Az állam egy hidegverű szörny, mely a „jó” és a „rossz” nyelvét beszéli. Az ál-lamban mindenki mérget iszik. A piacon és hírnéven kívül él a nagyság, az új értékek teremtője. Az embernek a legjobb barátban legjobb ellenségét kell tisztelnie. Az aszszonyok nem lehetnek barátok, mivel macskák vagy madarak, a legjobb esetben tehenek. Saját lángodban kell elégedned, nem lehetsz új érték alkotója anélkül, hogy hamuvá ne válnál. Halj meg megfelelő időben. A héber (Jézus) túl korán halt meg, különben visszavonta volna minden tanítását. A megismerő embernek nemcsak ellenségeit kell szeretnie, hanem barátait is gyűlölni. „Miden isten halott. Éljen az emberfeletti ember” – imígyen szóla Zarathusztra – fejeződik be a könyv első része.

Segítségül hívom számotokra a feltett kérdés (ki a felsőbbrendű ember, s milyen világot hivatott előkészíteni) eldöntésére még a könyv második–ötödik részének egy-egy erre vonatkozó gondolatát is. Kihagyom az etikára, morálra, jóra és gonoszra vonatkozó fontos gondolatokat, amelyek a következő könyvek főszereplői lesznek. Tehát:

Tudtok istent teremteni? Ha nem, hallgassatok az istenekről, inkább alakítsátok át magatokat emberfeletti emberekké, ez módotokban áll. Ha Isten létezne, el kellene fogadnom, hogy én ne legyek isten. Isten tehát nem létezik. – Alkotni! Ez vált meg a fájdalomtól. Az akarat szabadít fel. Aki a népet megveti, az a farkas a kutyák között, ezért gyűlölik a kutyák a szabad szellemet. A bölcsek akarata a hatalomhoz való akarat. A hős számára a szépség a legnehezebb feladat. Az emberek nem egyenlők – így beszél az igazságosság, amit én akarok, azt nekik nem szabad akarniuk. Zarathusztra

azt mondja, hogy a költők túl sokat hazudnak? Ámde maga Zarathusztra is egy költő. Jöjjön hozzám a véletlen, olyan ártatlan, mint egy gyermek. Tűzszlopoknak kell a Nagy Délidőt (*Mittag*) megelőzniük. A legmélyebből kell a magasnak a magasságot elérnie. A szerencse szalad utánam, s ez onnan fakad, hogy nem szaladok asszonyok után. A szerencse ugyanis egy asszony (latinul *fortuna*). „Nézzétek, már eljön, már közel van a nagy Délidő, imígyen szóla Zarathusztra” (harmadik könyv).

Ez az én utam, hol a tiétek – válaszolok azoknak, akik „az út” után érdeklődnek. „Az út” ugyanis nem létezik. Aki másra hallgat, az önmagát nem hallja meg. Törjétek össze a régi táblákat! Minden szabadság, teheted, amit akarsz. Nem az a fontos, ahonnan jöttök, hanem az, ahova mentek. Boldogok azok az idők, mikor egy nép azt mondja: úr akarok lenni a többi népen. A legjobbknak kell uralkodnia, a legjobb fog uralkodni. Csőcselék fent, csőcselék lent – létezik ma még olyan, hogy gazdag és szegény? Semmi sem igaz, minden megengedett. Hol van az otthonom? Örökös mindenütt, örökös sehol, örökös hiába. Ti magasabb emberek akartok lenni? Ti csak hidak vagytok, akiken keresztül a magasabb majd felfelé tör. Jönnek majd a nevető oroszlánok – mondta Zarathusztra, ti nem vagytok elég magasak, elég erősek s elég szépek. Isten meghalt, mi azt akarjuk, hogy az emberfeletti ember éljen! De hogyan fogja az ember magát túlhaladni, felülmúlni (*überwinden*)? Nem szenvedtetek eleget, nem szenvedtetek meg az embert. A sivatag terjed. Jaj a sivataglakóknak!

Kedves Hallgatóim, biztos türelmetlenek vagytok, hisz már a madarak is azt csipelik, hogy Nietzsche egy másik alapgondolatát is először ebben a könyvben fogalmazta meg. Ez a gondolat ugyanannak örök visszatérése (*ewige Wiederkehr des Gleichen*). Erről is számtalan disszertációt írtak, és fognak még írni. Ezt a „tézist” is százféleképpen lehet értelmezni. Én azonban itt egynéhány alapgondolat felidézésére szorítkozom.

A bátorság, mondja Zarathusztra a harmadik könyvben, agyonveri a halált. Ez volt az élet? Lássuk csak még egyszer! Ez még személyes, nem ontológiai megfogalmazás. Azzá válik. Örökké épül a lét háza, minden újra köszön, örökké hű marad magához a lét gyűrüje, a lét minden percben elkezdődik. Te (Zarathusztra) az örök visszatérés tanítója vagy, ez a te sorsod. Te azt tanítod, hogy minden dolog örökké visszatér, s velük mi, hogy végtelen sokszor létezzünk, s a dolgok is velünk, hogy a homokóra forgásában az idő csomópontjai, melyek megteremtettek, visszatérnek és újratekemnek. Magam is az örök visszatérés okaihoz tartozom. – Szeretlek örök visszatérés! Zárja le gondolatmenetét retorikus fordulatokkal Nietzsche.

Kedves Hallgatóim, az értelmezést, mint majdnem mindig, rátok hagyom!

Kedves Hallgatóim, most két olyan (*Zarathusztra* utáni) könyv bemutatásával folytatom, melyekből a legtöbbet tudhattok meg Nietzsche morálfilozófiájáról, illetve antimorálfilozófiájáról. Az előbbi *Túl jön és gonoszon* (*Jenseits von Gut und Böse*) még a korábbi stílusban íródott, tematikusan csoportosított aforizmák formájában. A másik, *A morál genealógiája* viszont már értekező prózában. Időhiány miatt csak az alapvető gondolatokra szorítkozom. Viszont ajánlom, hogy az utóbbit olvassátok el.

A *Túl jön és gonoszon* (nem rosszon, ahogy néhányan tévesen idézik) hangja élesebb és retorikusabb, mint a korábbi, a morális kérdésfeltevést gúnyosan elutasító aforizmagyűjteményekben.**

** Itt nem ér véget, hanem oly drasztikusan megszakad – nem csak a fejezet, de *A filozófia rövid története gölyáknak* negyedik könyve, s ami a legtragikusabb: vele, mielőtt eljutna magáig – Heller Ágnes élete.

A töredékkönyvet Hermann Zsuzsa, Heller Ágnes lánya találta meg édesanyja számítógépében, s adta át a Múlt és Jövőnek. Nagy köszönet érte! S aztán jött a már-már misztikus munkába vétel hagyománya a szövegen. Fenyő Ágnes kijavítja az elütéseket, szétválasztja a betűtorlódásokat, majd az így előkészített szöveget „szerkesztem” (tanulom), s Zsoldos Sándor még egyszer végigmegegy rajta. Nem csak javít, hanem utánanézi minden idézetnek, forrásnak.

Csak most az a szívszorító, hogy nem tudjuk a szerzővel jóváhagyatni ténykedésünk eredményét. (Ágnes valahányszor hálásan megköszönte a fáradozásainkat.) S ami még szomorúbb: nem lesz ilyen munkánk – párbeszédünk, elsőkézből okulásunk soha többé. (Kőbányai János jegyzete)